

NAPAD BAJAMONTIJEVIH AUTONOMAŠA NA SPLITSKU »NARODNU SLAVJANSKU ČITAONICU«*

JULIJE GRABOVAC
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 949.718»19«
Izvorni znanstveni rad

U procesu borbe za pohrvaćenje grada i općine Split, »Narodna slavljanjska čitaonica« odigrala je veoma značajnu ulogu.

Osnovana u jeseni 1862, ona postaje mobilizacijsko središte okupljanja pristaša narodne misli protiv nosilaca preživjelog autonomnaškog regionalizma.

Grad i općina Split nalaze se pod apsolutnim utjecajem autonomnaško-talijanaške elite, na čelu s načelnikom Antonijom Bajamontijem, vještim i sposobnim te sugestivnim administratorom, koji od 1860. godine neprekidno upravlja Općinom. Svjesna uloge »Narodne slavljanjske čitaonice« i njene mobilizacijske snage, autonomnaško vodstvo vrši na nju konstantni pritisak, s ciljem da Čitaonicu neutralizira, njeno djelovanje paralizira, a nosioce narodne misli, najsvjesnije i najborbenije vođe narodnog pokreta u Splitu, eliminiira iz daljnje političke borbe. S početka taj se pritisak manifestira verbalnim napadima preko tiska, no uskoro taj verbalni pritisak prerasta u otvoreni fizički teror. U lipnju 1868. g. autonomnaško je vodstvo organiziralo demonstracije protiv Čitaonice i narodnjaka trajale puna tri tjedna. Nakon izborne pobjede za pokrajinski Sabor, narodnjačko je vodstvo odlučilo povesti oštriju borbu za pohrvaćenje splitske Općine. U tom cilju trebalo je demaskirati autonomnaštvo kao reakcionarnu političko-ideološku kategoriju, čija je politika skroz suprotna vitalnim interesima naroda i zemlje. U prvom redu trebalo je otkriti slabe točke autonomnaškog *leadera* načelnika Ante Bajamontija, i tako osloboditi mase njegova oćaravajućeg utjecaja. Bajamontijevi su se pristaše svom žestinom bijesa bacili na Čitaonicu. Tako su neposredno poslije završenog *meetinga* 21. I 1872. u Kazalištu izvršili žestok napad kamenicama i pri tom ranili dvojicu narodnjaka.

No, najbjesomučniji napad izvršen je u noći 6. veljače 1872, a kao povod iskorištena je smrt i pogreb autonomnaškog prvaka Giovanizzija. Te je večeri autonomnaška gomila Bajamontijevih epigona, napala Čitaonicu, prijeteci paležom i ubojstvima. Razbjesnjelu gomilu nije mogla smiriti ni prisutna žandarmerija kao ni gradska policija, pa je tek intervencijom vojske uspostavljeno zatišje.

To je bio jedan od najopasnijih pritisaka, ali istodobno bio je to i posljednji bezuspješni pokušaj autonomnaštva kao relikta prošlosti, da zaustavi pobjedonosni hod narodne misli, koja će ga uskoro primorati na potpuno povlaćenje.

Osnivanje »Narodne slavljanjske čitaonice« u Splitu,¹ popraćeno sumnjičavim nepovjerenjem organa pokrajinske vlasti u njezinu stvarnu

* Dujam Mik ačić, »Naša narodna ideja u Splitu«, Jubilarni broj *Narodne lista*, Zadar, 1862—1912. — tek jednom rečenicom registrira ovaj događaj, a Grga Novak ga uopće ne spominje u svom djelu *Povijest Splita*, III, Split 1965.

¹ Grga Novak, *Povijest Splita*, III, Split 1965, na temelju dokumentacije iz Arhiva Općine Split, koji je u vrijeme drugog svjetskog rata izgorio, navodi da je inicijativa za osnivanje Čitaonice potekla već početkom 1862. g.; formalna molba upućena je Namjesništvu 6. VII 1862. a Namjesništvo je odobrilo osnivanje svojim rješenjem od 14. VII 1862. g. — Historijski arhiv u Zadru, (u daljnjem tekstu HAZd). — PSN — Registratura, god. 1862. fasc. III/1 — Poz. G — Sorveglianza sui libri, stampe, associazioni, Nismo našli među spisima originalnu molbu, već samo popratni akt s mišljenjem kotarskog poglavarstva, datiran 8. VII 1862. Rješenje Namjesništva Nr 1190/2896, nosi datum Zadar, 14. VII 1862.

ovog borbenog pionira, začetnika nacionalnog preporoda u Dalmaciji i Splitu, naglašena je i nesumnjiva odlučnost i samoprijegor predstavnika mlade hrvatske građanske inteligencije, da poduzme nemoguće, upravo da se ogleda s beskrupoloznim protivnikom, spremnim svim sredstvima braniti i očuvati uzurpirane pozicije i vlast.

Svjesna nezavidne situacije, grupica ovih zanesenjaka usmjerila je od samog početka svoje napore u dva pravca. U prvom redu, pokretanjem vlastitog glasila, *Il Nazionale (Narodni list)*, trebalo je tiskanom riječi, na jeziku razumljivom obrazovnom dijelu građanstva, prodrijeti u javnost zemlje kako bi se razbudila uspavana svijest neorijentiranog građanstva.⁹ Osnivanjem pak, narodnih »čitaonica«, stvoriti organizacije, koje će preuzeti zadatak mobilizacijskih punktova, odnosno političko-akcionih štabova »narodne stranke«, u kojima će se, prema situaciji, razrađivati strategija i taktika djelovanja narodne stranke.

»Narodne čitaonice«, tako su, u periodu zakonskog embarga na slobodno političko stranačko organiziranje,¹⁰ svojim formalno proklamiranim filantropskim statutima, kojima se nastupalo pred sumnjičavom, ali formalističkom birokracijom,¹¹ preuzele ulogu jedinog mogućeg oblika okupljanja i djelovanja narodnjačkih istomišljenika. Vještim, zakonom dopuštenim manevrom, onemogućena je, u času osnivanja ovih mladih narodnjačkih ustanova, infiltracija nepozvanih elemenata, kao i kontrola od strane organa pokrajinske vlasti.¹²

Sve ovo, dakako, nije izmaklo nepovjerljivoj pokrajinskoj administraciji, a pogotovo vodstvu autonomaške vladajuće elite, okupljene manjim dijelom u ekskluzivnim »Casinima«, odnosno suvremenijim »Gabinetto di letura«,¹³ koji su bili namijenjeni širim slojevima građanstva. Cilj je bio prilagoditi se zahtjevima vremena, pa u skladu s principima građanskog liberalizma, proširiti političku bazu, aktiviranjem širih građanskih slojeva u političko-kulturni život, dakako u smislu konzerviranja postojećeg stanja.

Osnivanjem autonomaških »Gabinetta«, odnosno narodnjačkih »Slavjanskih čitaonica«, može se sa sigurnošću ustvrditi, okončan je proces političko-nacionalne polarizacije u Dalmaciji, zametnut još u vrijeme 48-maškog previranja među, do tada, relativno neizdiferenciranom kategorijom dalmatinskog građanstva. Posljedice su se, dakako, ubrzo ispoljile. Dotadašnje akademske rasprave političko-nacionalnog karaktera, poprimaju sada, sve očitije, ton žučljivih i žestokih verbalnih duela, u kojima je snaga argumenata nacionalne misli, odlučno nastupajući primoravala preživjeti koncept regionalnog autonomaštva na bezuvjetno povlačenje.¹⁴

¹⁰ Ivan Grgić, »O pravu udruživanja i o pravu zbora i dogovora«, *Zadarska revija*, 9/1960, br. 5, str. 366—367.

¹¹ Duje Adamov (Mikačić), »Splitska Čitaonica«, 1862—1912, *Novi list*, Split 10—13. VI 1922.

¹² HAZd, n. mj. Primjedbe kotarskog poglavara u Splitu Alesania, na par. 3 Statuta splitske Čitaonice, Split, 25. IX 1862. — Julije Grabovac, »Narodne čitaonice«, n. dj., str. 213, bilj. 58.

¹³ Dinko Foretić, »Društvene prilike u Dalmaciji od polaovice XIX stoljeća do prvog svjetskog rata«, *Zbornik o hrvatskom narodnom preporodu u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969, str. 64—65.

¹⁴ Grga Novak, *Povijest Splita*, III, str. 291—293.

Autonomaško vodstvo postajalo je sve svjesnije da nova politička klima liberalizma i nije tako sklona reliktima preživjelih institucija. Etnička struktura, upravo neusporediva hrvatska većina u zemlji, nije slutila na dobro nametnutoj eliti. Istina, ova brojčana snaga, iako impresivna, s obzirom na zaostalost i gospodarsku ovisnost,¹⁵ nije, bar prividno i za sada, predstavljala neku neposrednu opasnost, no nema sumnje da će u skoroj budućnosti to postati. Politička aktivnost nosilaca narodne misli, sve se više prenosi i na selo, s ciljem da među širim slojevima dalmatinskih pučana i zagorskih seljaka osigura bazu kao preduvjet uspješnoj političko-nacionalnoj ofenzivi, kako bi se autonomaški nametnik potisnuo s uzurpiranih pozicija u općinskim centrima, a u svrhu njihova ponarodenja.

Zabrinuto silinom narodnjačkog pritiska, autonomaško je vodstvo ubrzo shvatilo da snaga ovog pritiska nije ni slučajna ni stihijska, naprotiv, da primjenjena umješna taktika slijedi u stvari jasno postavljeni i konačni strateški cilj, pred kojim je autonomaštvo sa svojim zastarjelim i preživjelim regionalizmom osuđeno na skoru političku smrt.

Dok su narodnjaci tražili i nalazili uporište u gospodarskom i etničkom jedinstvu sa prirodnim zaleđem Dalmacije, prekovelebitskom Hrvatskom, autonomaško je vodstvo dobro znalo da na eventualno uporište u razjedinjenom apeninskom poluotoku, bar za sada, ne može računati. Uznemireno, pokušalo je zastrašivanjem baukom »puntarstva«, a kad to nije uspjelo, suprostavilo je, kao posljednji ustuk narodnjaštvu, »austro-konstitucionalizam«¹⁶ sklanjajući se tako pod jedino preostalo okrilje, otkrilje režimskog aparata vlasti.

Politička klima sve je, međutim, manje obećavala umirućem tradicionalizmu. Nove snage, regrutirane iz redova školovane omladine, nezadrživo su se, rušeći pred sobom sve zapreke, probijale naprijed. Potiskujući konzervativne ostatke prošlosti, osvajale su jednom za drugom vodeće pozicije u društvu. Ta eskalacija novoga, dakako, s obzirom na postojeću stvarnost, nije mogla pokazivati revolucionarni karakter. Te, naime, snage, uokvirene u jedan državno-nacionalni heterogeni aglomerat, kakav je bila Monarhija, u kojoj su relikti feudalnih institucija bili još i odveć prisutni, nisu mogle ni pomišljati na pokušaj revolucionarnog rješavanja nacionalnog pitanja. Opća situacija u monarhiji, jasno, bitno je utjecala na regionalnu. Naime, duboko korijenje staroga nije se u svijesti domaćeg življa dalo tako lako i brzo iščupati, pogotovo što je masovna baza, uslijed zaostalosti i posvemašnje ovisnosti, bila suviše sapeta okovima tradicionalizma, pa su stoga nove ideje liberalizma, kao i svijest o narodnosti i nacionalnoj pripadnosti, veoma sporo i teško krčile sebi put. Mučni i dugotrajni proces osvjješćivanja jedva da je prvih godina »listopadske« ustavnosti dopuštao neka očekivanja.

No, zarativši s nemogućim, narodnjački prvaci, nošeni sviješću o snazi raspoloživog, iako još sirovog potencijala, kao skorašnjeg sigurnog saveznika, strpljivo, korak po korak, krčili su put pobjedi narodne misli.

¹⁵ Dinko Foretić, »O etničkom sastavu stanovništva Dalmacije u 19. stoljeću s posebnim osvrtom na stanovništvo talijanske narodnosti«, Zbornik *Dalmacija 1870*, Zadar 1972, str. 77—78; *Statistica generale della Dalmazia*, Zadar 1862, str. 144.

¹⁶ *Narodni list*, Zadar, 1. VI 1870. — Luigi Lappena je u jednom članku u bečkoj *Neue Freie Presse*, napadajući narodnjake, doslovno napisao, da su autonomaši »... l'unico appoggio posseduto dal governo austriaco in Dalmazia...«.

»Narodne slavjanske čitaonice«, o tome se nisu varali talijanaški potentati, izvorna su ishodišta borbene opasnosti, pa je akcija protiv njih i njihova likvidacija zadatak od prvenstvenog značenja, od čijeg uspjeha, znali su dobro, ovisi produžetak političkog života, ili u protivnom neminovno povlačenje s političke scene.

Svjesno, dakle, akutne opasnosti, autonomaško je vodstvo, ne časeći ni časa, krenulo u napad da bi, ako ne drugo, a ono barem paraliziralo političko nacionalnu djelatnost čitaonica.

U početku verbalno, autonomaško se vodstvo, prišivajući čitaonicama sve moguće protudržavne i protudruštvene attribute, što se posebno odnosilo na splitsku »Čitaonicu«, oborilo na njih. Čitaonice su, kako se to ističe u talijanaškom tisku... »tajna sastajališta, koje svaki čestiti čovjek treba izbjegavati...«¹⁷, ili »... skrovišta zavisti, mržnje i osobnih obračuna...«¹⁸, pa opet... »*gnijezda u kojima se gnijezde niske strasti, zavist, mržnja, zloba, a sve za to, da bi se ratovalo protiv splitske općine*...«¹⁹

Ovi uvodni, verbalni napadi, međutim, predstavljali su samo početak kampanje, upravo ispitivanje terena, da bi se provjerilo držanje organa pokrajinskih vlasti, odnosno da bi se ocijenilo snage protivnika i njegovu rješenost. Ni jedna se suparnička strana nije zanosila iluzijom, da će se pri tome ostati. Autonomaši, jer su slutili da vrijeme ne radi za njih, a narodnjaci, jer su bili svjiesni da će protivnik uskoro biti primoran izići iz rezerve i preći u otvoreni fizički obračun, kad se osvjedoči da je verbalna ofenziva ostala bez efekta, odnosno da snage narodnjačkog pokreta iz dana u dan postaju sve jače i brojnije.²⁰

Katastrofa talijanske invazijske flote pod Visom (1866) lišila je autonomaško vodstvo u Dalmaciji i Splitu i posljednje pritajene nade u pomoć s onu stranu Jadrana,²¹ pa je sada odlučilo primijeniti silu fizičkog terora kao posljednji argument.

S tim u vezi, u lipnju 1868. organizirane su u Splitu demonstracije, za kojih se bjesomučno kričalo »... *Morte ai Croati*...«²², koji su se iz dana u dan ponavljali trajajući punih dvadeset dana.

Za tih demonstracija ranjeno je više narodnjačkih pristaša. Vito Morpurgo je tako usred bijela dana ganjan ulicama grada, na očigled općinskih redara, koji su to divljanje pasivno promatrali. Iznervirano, narodnjačko je vodstvo zatražilo od mjerodavnih vlasti da stanu na put tom bjesnilu, jer će, »... *ako se politička vlast ne pobrine za našu sigurnost*...«, poduzeti mjere da se za to »... *pobrinu sami*...«²³

Krivošijska buna, 1869. čini se, došla je autonomašima kao naručena, da pokušaju narodnjačkom protivniku zadati odlučan politički udarac i time trajno osigurati apsolutni utjecaj u zemlji. Kalkulirajući s osjetljivošću bečkih vrhova prema ruskoj penetraciji na Balkanu, a posebno u

¹⁷ *Narodni list*, Zadar, 23. VII 1864.

¹⁸ *Isto*, 28. III 1866, »Il Dalmata«, Zadar, br. 3, 17. III 1866, Split, 13. III 1866.

¹⁹ *Narodni list*, 31. III 1866. — Tužba upraviteljstva Narode slavjanske čitaonice u Splitu završila se time da je Zadarsko državno tužilaštvo oslobodilo krivice urednika lista *Il Dalmata*, Enrica Matcoviča i autora članka A. Krauseviča iz Splita.

²⁰ *Narodni list*, Zadar, 10. I 1872, — »Naš položaj...«.

²¹ Šime Peričić, »Namjera Talijana glede Dalmacije i austrijske protumjere 1866. g.«, *Radovi JAZU*, Zadar, sv. II, Zadar 1955, str. 506.

²² *Narodni list*, Zadar, 13. VI 1868.

²³ *Narodni list*, Zadar, 8. VII 1868. Trideset najuglednijih građana Splita potpisala je ovaj apel na namjesnika Filipovića, zahtijevajući energične mjere.

slavenskim pokrajinama Monarhije,²⁴ autonomaška je saborska većina, izražavajući tobožnju zabrinutost zbog situacije koju je izazvala proruska, panslavistička agitacija »narodne stranke«, teatralno podnijela kolektivnu ostavku na svoje mandate i istupila iz Sabornice. Provocirajući time parlamentarnu krizu, računala je da će podrškom režima i njegovih nosilaca u Pokrajini, za pokazanu lojalnost i »austro-patriotizam«, biti nagrađena. Međutim, bio je to račun bez krčmara. Jer, zahvaljujući promjeni političke taktike bečkih vrhova, koje je proklamacija o ujedinjenju Njemačkog carstva (1871) g. zabrinula eventualnom opasnosti ostvarenja Bismarckova »veliko njemačkog plana«, koji bi progutao i monarhiju, vlada u Beču se, preorijentacijom s dualizma na federalistički kurs, pokušala osloniti na slavenske narode.

S tim u vezi, krutog namjesnika, Jahanna V. Wagnera, zamijenio je koncilijantniji i taktičniji, Gavro Rodić. Saborski izbori, provedeni u skladu s novim kursom bečke politike, završili su tako punim izbornim uspjehom »narodne stranke«, koja je sada po prvi put preuzela u svoje ruke političko vodstvo u zemlji, što je obećavalo realne izgledе za slobodniju djelatnost u cilju ostvarenja nacionalnog programa.

Dok je izborni trijumf »narodne stranke« izazvao u redovima anekcionista razumljivo oduševljenje i nadu u skorašnji rasplet specifičnog dalmatinskog »gordijskog čvora«,²⁵ među autonomaskim pristašama poraz je djelovao poput buđenja nakon ružna sna.²⁶ Bilo je napokon i njima jasno, da se rasplet bliži svom klimaksu, koji im ništa nije obećavao.

»Narodna stranka«, ohrabrena velikim političkim uspjehom, nije htjela dopustiti ošamućenom protivniku predah, pa je nastavila s pritiskom. Uspjesi u više manjih općina,²⁷ a osobito dubrovačkoj,²⁸ poticali su na borbu za preotimanje i dvaju, kako se tada smatralo, i najjačih talijanskih bastiona, Zadra i Splita. Ponarođenjem tih općina, nacionalna bi misao okrunila svoj pobjedonosni hod i afirmirala svoju superiornost.

Kako je, međutim, Zadar kao sjedište vrhovnih organa pokrajinske vlasti, istodobno bio i središte brojne birokracije, kao poluge sistema, to su izgledi za uspjeh u pokrajinskoj metropoli bili neznatni, pogotovo što je Beč u svojoj nacionalno-političkoj igri, Zadar rezervirao kao sredstvo ucjenjivanja, ne puštajući ipak grada iz svojih ruku.

U takvim uvjetima, a svjesni specifičnog položaja Zadra, narodnjaci su sve svoje napore usmjerili na preotimanje »... moralnog središta Damlacije,²⁹ Bajamontijeve kule Splita, u kojem je narodna stranka, zahvaljujući upornosti više stranačkih prvaka,³⁰ uhvatila čvrst korijen, spremna da uđe u borbu za preotimanje ove, na izgled, neosvojive talijanske tvrđave.

²⁴ HAZd, P. S. N., 1872. — Busta VI a — Cat. $\frac{XI/1/2}{2}$ Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beču, br. 407/Pr. — Wien 2. III 1872. upozorava namjesnika Rodića na jačanje ruske propagande u »slavenskim pokrajinama Austrije«.

²⁵ *Narodni list*, Zadar, 13. VII 1870.

²⁶ *Il Dalmata*, Zadar, 1. I 1873. U uvodnom članku, pod naslovom »Il 1872«, rezimirajući opću političku bilansu proteklog perioda, sa zebnjom konstatira da »... vento soffiò sempre avverso, talora perfino burascoso contro il partito costituzione le...«.

²⁷ Dinko Foretić, »Borba za ponarođenje općina u Dalmaciji«, *Zbornik hrvatski narodni preporod...*, str. 116.

²⁸ *Narodni list*, Zadar, 24. II 1869.

²⁹ *Srpski list*, Zadar, 9. (28. VII) VIII, 1881. — u opisu prilika u Splitu, naziva »... Spljet, moralna prestolnica naše mile Dalmacije...«.

Pripreme za juriš, vršene su veoma brižljivo i sistematično, budući da bi svaka prenapetost ili brzopletost dovela u pitanje konačni ishod. U okviru tih priprema trebalo je najprije demistificirati osobu do tada neprikosnovenog i nepovredivog »tribuna« i »idola« gradskih pučana i prigradskih težaka, načelnika Antonija Bajamontija, i time poljuljati do tada nepokolebljivu vjeru u katonski značaj »čaće«, a potom iskoristiti izazvanu nedoumicu pa udariti frontalno na samu tvrdavu — grad i općinu Split, te ih privesti u narodno kolo.

Time bi autonomaštvu bio zadan najteži udarac, od koga se više nikada ne bi pridiglo. Ono bi se u tom slučaju svelo još samo na puke, sažaljenja vrijedne ostatke razbijene vojske, potisnute u svoje posljednje pribježište, pokrajinski centar, ovisne o milosti i hiru nepouzdanog saveznika.

No, do cilja trebalo je prevaliti još najteži dio puta i izdržati žestoke napade protivnika, koji u samrtnom batrganju neće birati žrtve.

Prva meta na putu konačnom cilju predstavljala je osoba načelnika Bajamontija, kojega je fascinantna moć poput okova sputavala svijest pučana grada, koji su u njemu gledali gotovo božanstvo. To je »božanstvo« trebalo detronizirati i predstaviti ga u svoj njegovoj ljudskoj običnosti. Da bi se to postiglo, trebalo je pronaći i otkriti njegove najslabije i najosjetljivije točke, a potom uporno dubsti, dok se ne postigne potpuno otrežnjenje.

Tom poslu dorasli, mladi pravnik Gajo F. Bulat i drugovi prišli su s najvećom ozbiljnošću: Svjesni, da moment iznenađenja u ovom slučaju predstavlja i najjači adut, na tome su gradili svoju taktiku, pogoditi protivnika ondje gdje to najmanje očekuje.

Obavit plaštem umišljene katonske čistoće i tribunske nepovredivosti Bajamonti je zanemario činjenicu da je birokracija veoma osjetljiva na bilo kakvu neurednost u materijalnom poslovanju, a na tom planu on nije bio odveć pedantan. Smatrajući grad i općinu svojom osobnom prćijom, neodgovorno je manipulirao općinskim prihodima, tretirajući ih kao svoje, osobne. Uvjeren, dakle, da je osobno »čist«³¹ nije ni slutio da bi mu se tu moglo bilo što primijetiti.

No bolje upućeni u rigoroznost administracije i financijskih organa, a svjesni da sada mogu računati i na podršku Sabora i Zemaljskog odbora, narodnjački su prvaci izabrali baš tu njegovu slabu točku, znajući dobro da su i općinari splitske općine i te kako osjetljivi kad se radi o njihovu džepu.³²

Očigledno loše gazdovanje općinskim sredstvima pružilo je tako priliku načelnikovim protivnicima da u Saboru pokrenu pitanje postupka radi ispitivanja materijalnog poslovanja splitske općinske administracije na čelu s načelnikom Bajamontijem.³³

³⁰ Dujam Mik a č i ć, n. dj. — Jubilarni broj — *Narodni list*, Zadar..., str. 76.

³¹ Isto, str. 75, — Julije G r a b o v a c, Pobjeda narodne misli u Splitu... *Mogućnosti*, Split, 6/1958, str. 469.

³² *Il Nazionale*, Zadar, 31. I 1872. — Nostre corrispondenze, Split, 22. Gennaio... — G. N o v a k, n. dj., str. 333.

³³ *Narodni list*, Zadar, 27. I 1872. — D. M i k a č i ć, n. dj., str. 75. Zanimljivo da G. Novak uopće ne govori o događajima 1872. godine.

Uvažavajući opravdanost zahtjeva,³⁴ vlast je povjerila komisiji zadatak da provjeri tužbe i ispita poslovanje općinske uprave u Splitu. Komisija je, kako se i očekivalo ustanovila niz neurednosti i samovoljno gospodarenje općinskim prihodima, pa je o svom nalazu podnijela izvještaj.³⁵

Međutim, autonomaško vodstvo koje se zajedno sa svojim liderom, načelnikom Bajamontijem, osjetilo odgovornim za »... *propast u koju Bajamonti tura našu najbogatiju općinu* ...«,³⁶ shvaćajući da je napad najbolja obrana, odlučilo je obesnažiti navode optužbe.

S tim u vezi, a koristeći još uvijek nesumnjivu odanost i slijepu vjeru puka u svog »idola«, autonomaško vodstvo sazvalo je u Kazalištu *ad hoc meeting*,³⁷ na kome su Bajamonti i njegovi najbliži suradnici nastojali pobiti nalaze komisije. *Meeting*, održan u nedjelju 21. siječnja 1872.g., odvijao se u znaku demagoškog manipuliranja fanatiziranim gomilom Bajamontijevih epigona, koji su većinom ispunili Kazalište.³⁸

No o tome će detaljnije službeni izvještaj kotarskog poglavara u Splitu Emila Franza, koji je u svojstvu predstavnika političke vlasti prisustvovao *meetingu*. Očito sklon autonomašima i Bajamontiju, Franz ipak ne može preći preko diskriminacije govornika iz redova narodne stranke. On tako, i ne htijući, otkriva hipokriziju Bajamontija u postupcima prema protivničkim govornicima, koji su se bili upisali za riječ. Naime, nakon što je Bajamonti u dvosatnom govoru iznio protuargumente vladinoj komisiji, dao je kao predsjedavajući riječ prvoupisanom protivničkom govorniku dru Lanzi, a zatim redom, dru Gaji Bulatu, odvjetniku, profesoru Lovri Borčiću, poslaniku Deškoviću, svjetovnom svećeniku don Anti Katiću i na kraju dru Mangeru, odvjetniku. Međutim, izvješćuje poglavar Franz, »... čim je prvi govornik progovorio, bio je prekinut galamom od strane prisutnih ...« Bajamonti je tada pozvao govornika da se, tobože, drži reda, a tada je »... *zaorila sala žestokim zvižducima* ...« Na to je predsjedavajući Bajamonti »... *stavio na glasanje, da li govorniku dopustiti da govori ili mu oduzeti riječ* ...« Većina je, dakako, dizanjem ruke »... *izglasala da mu se oduzme riječ*.« To se isto ponovilo i s preostalim govornicima koji su, nakon par uvodnih riječi,

³⁴ *Narodni list*, Jub. broj, str. 75 — HAZd., P. S. N. 1872., Busta VI a — Cat. XI/1'2.

³⁵ *Narodni list*, Zadar, 24. II 1872.

³⁶ *Narodni list*, Zadar, 27. I 1872; »Il Nazionale« Zadar, 31. I 1872. Nota della Itedazione, navodi brojčane podatke o novčanim gubicima u općinskim prihodima od 1860. od kada je Bajamonti naslijedio na položaju načelnika Michieli Vitturija. — *Narodni list*, Zadar, 24. II 1872.

³⁷ HAZd., — PSN — God. 1872. — n. mj. Kotarski poglavar iz Splita, svojim aktom od 19. I 1872. nr. 530, telegrafski izvjestio Namjesništvo o *meetingu* koji će se održati u nedjelju 21. I.

³⁸ Što se tiče broja nazočnih na *meetingu*, izvještaji se bitno razilaze. Tako po izvješčaju komandira Žandarmerijske stanice u Splitu, Komandi Žandarmerije u Zadru, *meetingu* je prisustvovalo 4000 osoba, dok poglavar Emil Franz u svom izvješčaju Namjesništvu u Zadru, navodi broj od 2000 osoba. Usp. HAZd, PSN, 1872. busta I a fasc. I/1-5, — Split, 22. I 1872. — Isti broj od 2000 osoba navodi i dopisnik *Il Dalmata* iz Splita. — Dopisnik *Narodnog lista* iz Splita ironizira ove navode, jer bi se po broju sudionika htjelo splitsko Kazalište predstaviti kao Scala di Milano, te tvrdi da nije bilo nazočno više od »... 800 osoba ...« — *Narodni list*, Zadar, 31. I 1872.

gromoglasnim psikanjem i zviždanjem, »bili primorani ušutjeti...«.³⁹ Na kraju *meetinga*, prisutni autonomaški auditorij poklicima »... *Evviva Njegovom Veličanstvu*...« izrazio je svoje puno povjerenje ustavnom ministarstvu, moleći »... da donese odluku o raspuštanju Sabora, jer djeluje protivno načelima ustavnosti...« U znak priznanja, izrazio je skup i »... povjerenje prema mojoj skromnoj osobi...« (»un voto di fiducia alla mia modesta persona...«), zaključio je svoj izvještaj poglavar Emil Franz.⁴⁰

Kad mu je nakon završena *meetinga* zastupnik Dešković spočitnuo da kao predstavnik političke vlasti ništa nije poduzeo za zaštitu osobne sigurnosti drugih govornika, poglavar se ogradio da je njegov zadatak kao vladina povjerenika samo osigurati normalni tijek skupa, i spriječiti povredu materijalnog reda. U dokaz da je postupio u skladu sa svojom funkcijom, iznio je slučaj profesora Borčića, na kojega je pritužbu, da mu je neka osoba prijetila, dao dotičnu osobu ukloniti iz Kazališta.

Analizirajući tijek *meetinga* i njegov finale, poglavar Franz sa svoje strane smatra, da su izrazi »... povjerenje ustavnoj vladi, samo dodatak zahtjevu za raspuštanje jednog Sabora koji predstavlja skandalozan primjer težnje da se postavi kao predvodnik onih snaga koje niječu i preziru zakone Carevine. kako bi se ovjekovječio pogubni razdor, koji spriječava smirenje u Dalmaciji...« Koristeći pruženu priliku, poglavar izlaže i svoj osobni stav prema prilikama u Dalmaciji, jer i on osobno »... Stoji iza ovih zahtjeva za raspuštanje Sabora, koji se suprotstavlja zakonima...«, a s obzirom na snage kojima se služi, sâm se lišio prava da postoji, a ne može spriječiti građane odane ustavnoj zakonitosti, da se smjernim molbama utječu vladi, pozivajući je da ih što prije oslobodi jedne korporacije »... koja poput more pritišće čuvstvo lojalnosti ovog vjernog puka...« lažno prikazujući težnje ogromne većine razboritih, prema kojima izaziva sumnje i nepovjerenje vlade... »kao i odbojnost ostalih posestrimskih pokrajina...«

Zaključujući, poglavar Franz s euforičnom patetikom ističe da, ako bi se prihvatio zahtjev da se Dalmacija izdvoji iz cislajtantske zajednice, tada bi se i on, bez obzira na teškoće, suprostavio kako bi se »... takva pogibao odvrátila od Dalmacije...«⁴¹

Međutim, zamjenjujući odsutnog predsjednika Zemaljskog odbora, Miho Klaić je još prije održanja *meetinga*, već 19. siječnja 1872., uputio predstavku namjesniku Rodiću, tražeći da se sazvani skup u splitskom Kazalištu, kao »... nedoljučna demonstracija uperena protiv namjesniku i pokrajinskom predstavnštvu, koje je naredilo istragu...« ne dopustiti⁴² Namjesnik Rodić, međutim, pozivajući se na zakonsku odredbu od 15. studenoga 1867. g., odgovorio je da nije u njegovoj »... kompetentnosti donijeti takvu odluku...« međutim, preporučio je »... mjesnoj politič-

³⁹ HAZd — PSN., n. mj. usp. Protocollo dl'Assemblea tenuta il di 21. Gennaio 1872. nel Teatro Bajamonti — Spalato 21. Gennaio 1872. — tekst protokola autorizirao poglavar Emil Franz.

⁴⁰ HAZd — PSN — n. mj. Protocollo... Izvještaj poglavara Emila Franza Namjesništvu, od 25. I 1872. — *Narodni list*, Zadar, 14. II 1872. — »*Vuk čuvar ovcam*...«.

⁴¹ HAZd — PSN — n. mj.

⁴² HAZd — PSN, n. mj. Mihovil Klaić, Zadar, Namjesniku Gavru Rodiću u Zadru, Nr 196, Zadar, 19. I 1872.

koj vlasti, da poduzme sve potrebne mjere u skladu sa zakonom...« kako bi se skup normalno odvijao.⁴³

Auditorij, kao što se očekivalo, podržao je svog idola, prihvaćajući bez ikakve rezerve njegovo stajalište. A načelnik je znao vješto manevrirati skupom. Izigravajući širokog liberala, formalno je apelirao da se poštuje »...sloboda govora...«, dok je u stvari unaprijed poučio svoje »gorile« kako će i na koji način onemogućiti protivničke govornike.⁴⁴

Autonomaška je stranka uspjela tako izdržati i ovaj napad, no bila je u krajnjoj liniji svjesna, da se kraj neminovno primiče. Znajući dobro, da je »Čitaonica« mjesto u kome se razrađuje politička strategija narodne stranke, Bajamontijevi su epigoni izvršili poslije *meetinga* žestoki napad na zgradu »Čitaonice«.⁴⁵ Na traženje Namjesništva,⁴⁶ poglavar Franz je o tom incidentu podnio opširan izvještaj, te naveo da su prilikom napada bačenim kamenom ranjeni narodnjaci Ante Opara s Manuša i Paško Dvornik s Lučca, ne propuštajući spomenuti svoje zasluge za uspostavu reda.⁴⁷

Napad na Čitaonicu, bio je samo još jedno novo upozorenje da je autonomaški protivnik spreman na sve.

Nekako u isto vrijeme, autonomaško vodstvo, kako bi paraliziralo narodnjačku djelatnost, poduzelo je akciju, da se najsvjesniji i najborbeniji narodnjački prvaci maknu iz Splita. S tim u vezi, Ministru prosvjete u Beču upućena je, u formi prijave, predstavka protiv profesora Lovre Borčića, sa zahtjevom da se profesor Borčić »... kao čovjek koji već 6 ili 8 godina prkosi gradu na bestidan i nepodnošljiv način...« premjesti iz Splita...«. »Profesor Borčić...«, nastavlja se u ovoj predstavi..., »se onemogućio u Splitu, pa bi njegov premještaj predstavljao prijeku potrebu da se osigura javni red...«. On je... začetnik niza demonstracija koje je potpisani (Bajamonti, op. J. G.) svojim autoritetom uspio suzbiti, no da li će to biti u mogućnosti i ubuduće, nije siguran...«. Tekst ove denuncije, dostavljen je u prijepisu i kotarskom poglavarstvu, a u popratnom aktu Općinska administracija ističe, da smatra kako »... Njegov neposredni premještaj zahtijevaju interesi javnog mira...«, do-

⁴³ HAZd, PSN, n. mj. Namjesnik Rodić — Zemaljskom odboru u Zadru, Nr 92/pr. $\frac{XI/1/2}{2}$ — Zadar, 19. I 1872. — Isti dan u 6 (18 op. moja) sati, i 20 minuta, uputilo je Namjesništvo telegram kotarskom poglavaru u Splitu s navedenim instrukcijama.

⁴⁴ *Narodni list*, Zadar, 17. II 1872. — Dopis iz Solina, datiran 6. II — Solinski dopisnik navodi, da je Bajamonti pred početak *meetinga* kad je pregledao spisak prijavljenih narodnjačkih govornika pozvao k sebi »... il noto Cvitić...«, te mu nešto šapnuo na uho. Cvitić se udaljio, a zatim je u parter stupio neki »nevaljalac« (*»figuro«*), te mu (dopisniku, op. J. G.) prišao, uvjeren da je »njihov«, i upozorio ga da se ne smije dopustiti »... *puntarima*« govoriti, nego treba kričati i zviždati. Nešto kasnije opet mu je prišao, te mu rekao: »... Ne dajte za boga njima govoriti...«.

⁴⁵ HAZd, — n. mj. Telegram kotarskog poglavara Franza — Namjesništvu u Zadru, Mjesec 1, Nr 901. — HAZd, — n. mj. Telegram Upraviteljstva Čitaonice iz Splita, 8,55 (20,55 op. J. G.), u Zadar prispio 21,40, — Rodiću u Zadar: »... Večeras izgredi. Napadači prodriješe Čitaonicu. Baciti velike stine. Varošanin unutra ranjen. Vika. Neredi trajali. Pitamo pomoć Vojvođi...«.

⁴⁶ HAZd, — n. mj. Telegram Namjesništva, Kotarskom poglavarstvu u Splitu, Zadar, 22. I 1872.

⁴⁷ HAZd, — n. mj. Kotarski poglavar Franz Namjesništvu u Zadru, Nr 158/Pr $\frac{XI/2}{2}$ Nr 10/ris. Split, 28. I 1872. — Ranjen Ante Opara s Manuša te Paško Dvornik s Lučca.

dajući još, da na temelju brojnih zahtijeva, a u interesu same nastave to traži, pošto profesor Borčić »... nije tolerantan nastavnik, a već dugo vremena ističe se kao nemiran i fanatični javni agitator u prouustavnom smislu...«. ⁴⁸

Ovu denunciju, kotarski je poglavar u izvještaju Namjesništvu popratio svojim mišljenjem. Podvlačeći kako se u prvom redu i najprije upoznao s djelatnošću profesora Borčića, on je na temelju podataka prikupljenih iz vjerodostojnih izvora ustanovio, da Borčić u okviru svoga zvanja ne miješa politiku. I u predavanjima, a posebno u odnosu prema učenicima, njegovo političko uvjerenje nikako ne utječe, niti dopušta da utječe na njegove postupke pri ocjenjivanju učenika. ⁴⁹

Tako je ova denuncija, zahvaljujući za čudo i objektivnom mišljenju poglavara Franza, ostala bez željena efekta.

No, autonomaško se vodstvo nije dalo pokolebati. Kako Bajamonti više nije bio tako siguran u oslonac na varoške pučane i težake, ogledao se za pouzdanijim saveznikom u borbi protiv narodnjaka. S tim u vezi, odlučio je formirati novu, bolje organiziranu, solidniju, hrabriju i nešto obrazovaniju falangu. Iskorištavajući jedno stanje sitnog obrtnika i nezadovoljstvo obrtničkih pomoćnika, kalfa i šegrta, svojim socijalnim položajem, obratio je pažnju na tu kategoriju, upućujući apel da se udruži i osnuje društvo za uzajamnu pomoć. Tako je 28. siječnja 1872. održana u splitskom Kazalištu osnivačka skupština novog društva, pa se ono konstituiralo kao »Prima societä Operaria Autonoma costituzionale...«. Sam naziv društva pokazuje, da su članovi društva mogli biti samo Bajamontijevi pristaše, pa je na taj način radnicima koji ga nisu bili spremni slijepo slijediti pristup u društvo bio onemogućen. ⁵⁰

Osnivanjem tog društva, Bajamonti je išao za tim da pomoću njega ostvari svoje osobne političke ciljeve, pa je u prvom redu trebalo svim raspoloživim sredstvima paralizirati djelatnost žarišta nacionalne misli, narodnu Čitaonicu u Splitu. Ova je, znao je dobro, središte okupljanja narodnjačkog protivnika, ⁵¹ pa kao takva predstavlja trn u oku njega i njegovih epigona.

Već od famoznog *meetinga*, uznemireno autonomaško vodstvo priželjkivalo je priliku kako bi oprobalo nove snage za definitivn obračun s Čitaonicom i njezinim članstvom. Prilika se ubrzo ukazala.

⁴⁸ HAZd, — PSN, m. mj. Busta IV a, Cat. III—V, — Prijepis predstavlke koju je općinska administracija u Splitu, — potpisani Bajamonti, Savo, — uputila kotarskom poglavaru Franzu — Nr 1 pres. Split, 24. Gennaio 1872. — Isto, Predstavka upućena Ministarstvu nastave u Beču — potpisana: »Amministrazione Comunale« — naslovljena — »S. E. Ministro Istruzione pubblica Vienna«, bez datuma.

⁴⁹ HAZd — n. mj. Busta $\frac{IV-2}{3}$ — Izvještaj kotarskog poglavara Franza iz Splita — Namjesništvu, Nr 34/pres. — bez datuma.

⁵⁰ *Narodni list*, Zadar, 28. II 1872. (dopis iz Splita datiran 21. I (pogrešno, treba biti 21. II). *Il Nazionale*, 21. II 1872. (Split, 14. II) — »... core voce positiva che i nostri banque routiers dopo la commedia del 21. corr.' si diletino con studi di polizia...«. »Accuse tendenzione si inviano in alto luogo. Contro il prof. Borčić si mandò una nota poliziesca al ministero...«.

⁵¹ Dušan Manger, »Slavjanska narodna čitaonica (Jedna pedesetgodišnjica)« — *Sloboda*, Split, 28. IX 1912, br. 7—9, »Čitaonica postaje centar ne samo društvenog nego i političkog života i akcije...«. Krunoslav Musanić, »Uloga Slavjanske narodne čitaonice u nacionalnom preporodu Splita«, *Novo doba*, Split, 12. XI 1932. — »... Narodni dušmani dobro su znali da se iz Čitaonice rukovodi i upravlja sve-

Odnosi se u Splitu među suparnicima bili do te mjere zaoštrjeni te je bila potrebna samo iskra, da bi se raspalio požar političkih strasti i međusobne netrpeljivosti.

Smrt i pogreb istaknutog autonomaškog korifeja i prisnog suradnika načelnika Bajamontija, odvjetnika dra Giorgia Giovannizzija, početkom veljače 1872. g. pružila je autonomaškom vodstvu žuđenu priliku, da ubacujući u borbu nove snage, jednom za uvijek obračuna s »puntarima« i »puntarijom« u Splitu. U naelektriziranoj atmosferi, nabitaj bijesom poraženog, strasti su se raspalile gotovo do granica bezumlja.

Prema službenim izvještajima, uprava je Čitaonice već ranije zakazala održavanje velikog društvenog plesa u svojim prostorijama za nedjelju 4. veljače. Međutim, na vijest o smrti dra Giovannizzija, upraviteljstvo Čitaonice spontano je otkazalo ples, prebacujući njegovo održavanje poslije pogrebnih svečanosti, upravo na dan 6. veljače.

Poglavar Franz, to potvrđuje u svom izvještaju Namjesništvu, ističući, da su ga oko 18 sati posjetila tri funkcionara Čitaonice, te ga upozorila na glasove o pripremanju demonstracija protiv održavanja plesa, našto ih je on smirio garantirajući im red.

Nešto kasnije posjetila ga je i jedna deputacija koju je sačinjavalo 20-tak varošana (»borghigiani«), te zatražila da spriječi održavanje plesa iz obrzira prema pokojniku, jer narod ne želi da se te večeri pleše. Poglavar im je odgovorio, da je upraviteljstvo Čitaonice već pokazalo dužni obzir time što je odgodilo već najavljeni ples, pa on ne vidi nikakva razloga da zabrani ovaj zakazan za večeras. Deputacija je ponovila frazu, kako to narod ne želi, našto je on dodao, da njegove odluke ovise o zakonu, a ne o volji naroda, pa će on svojim autoritetom primorati svakoga na poštivanje zakona. Opomenuo ih je da se drže mirno, jer će tako biti bolje za njih.

Nakon što su ovi otišli, poglavar je krenuo na obalu, gdje je pred zgradom Čitaonice zatekao strku gomile od oko 500 osoba, među kojima su se čuli nerazumljivi krikovi.

»... Približio sam se...«, nastavlja poglavar, »... ulaznim vratima, i primijetio kako 5 ili 6 žandara, sa isto tolikim brojem policijskih stražara pokušava održati red...«. Osobno intervenirajući, naredio je gomili da se razide. Pozivajući na poslušnost zakonima, pokušao je djelovati na masu. No gomila, koja je stalno rasla, pridružila se kričanju onih pozadi, dok su oni u njegovoj neposrednoj blizini ipak pokazivali neki obzir. U međuvremenu, na lice mjesta stigao je neki općinski službenik, te saopćio masi, da je na molbu načelnika upraviteljstvo Čitaonice otkazalo ples, pa zato neka se mirno razidu svojim kućama. Na ovo je gomila reagirala bjesomučnim povocima ne štedeći nikoga.

kolikim borbama za pobjedu narodne misli...». A d a m o v Duje (Mikačić), »Splitska Čitaonica 1862. — 1919«, Novi list, Split, 10—13. VI. — 10. VI »... Veći su sastanci bili u Pučkoj banci ili koji put u Čitaonici, koja je pred budnim vlastima bila društvo za čitanje i zabavu i takvim se je plaštem zaogrtala...«.

^{XI}
52 HAZd, — PSN — 1872. — Busta VI a cat. $\frac{1}{2}$ 1, No 113/K. K. G. Split, 5. II

1872. — Žandarmerijska stanica Split, Komandi žandarmerije u Zadru, o zaoštrjenim odnosima u gradu: »... Die autonome Partei fängt an Gegenwärtig der Hass gegen die Nationalpartei in der Stadt zu ersöhen und benützt jede Gelegenheit zu Ausnützung derselben...«.

U to je nekako, stigao i načelnik, koji je na sve moguće načine pokušavao utjecati na gomilu da se mirno razide, ali u tome nije uspio. Poglavari je i dalje ostao na licu mjesta, nastojeći smiriti gomilu. No za svaki slučaj, poslao je komesara Božića, koji je stajao uza nj, da s tvrđave Gripe pozove trupe.

U tom času, a neposredno po odlasku Božića, netko je iz gomile bacio komad drveta na prozore Čitaonice, a ono je odbijeno od fasade palo s visine među bukače. To je izazvalo provalu novih krikova, vriske i vike, »... *napasti, napasti* ...«. Masa se gurala prema ulaznim vratima Čitaonice, koja je on ranije bio čvrsto »zemandalio«, te postavio žandare s nataknutim bodežima na pušci. Dok je on tako pokušavao smiriti gomilu, neki bradati obrtnik, skrećući u uličicu, bacio se na ulazna vrata kričeći promuklim glasom »... *Idemo gore, zapalimo Čitaonicu* ...«. Poglavari ga je zaustavio, te naredio žandarima da ga uhapsu, a ovi su ga privremeno zatvorili u vežu Čitaonice.

Tada je gomila počela urlati zahtijevajući da se uhapšenik pusti. Naređujući mir, poglavari je opomenuo masu da on sprovodi samo zakon, koji garantira svakome bez razlike, nepovredivost. Uhapšenik, po tome, nije u njegovim, nego u rukama zakona. Zakon nije nikada ustuknuo pred nasiljem, pa neće ni sada. Zato, dok njega i žandarne ne sasijeku na komade, uhapšenik neće biti istrgnut iz ruku zakona. U to su mu prišle neke osobe, te ga obazrivo zamolile da oslobodi uhašenika, pa će se puk smiriti i razići kućama. Na to je poglavari ponovno uzeo riječ, i dobro »... *usmjerenim govorom na hrvatskom jeziku* ...« (»ben inteso in illirico ...«) držao gomilu pod paskom, sve dok nije stigla grupa od 24 vojnika, a s njima potpukovnik i još nekoliko oficira.

Vojnici su se postrojili pred Čitaonicom pa se nikakav krik ili uvredljiv povik nije čuo. Poglavari je, međutim, bez obzira na prisustvo vojnika, nastavio sa smirivanjem gomile.

U to je žandarmerija privela nekog varošanina, Martina Culića, (Ciu-lica), koji je s kratkom toljagom pokušao potajno prodrijeti kroz kućna vrata u Čitaonicu.

U međuvremenu, gomila se sve više osipala, a kad se oko 22 sata potpuno razila, poglavari se uputio svojoj kući.

U zaključku svog izvještaja, poglavari se pravi nevještim, ističući kako mu jedno nije jasno a to je, da li je ovaj napad bio od ranije naređen ili je bio spontan.

Uveličavajući u izvještaju svoje zasluge za smirenje gomile, poglavari Franz ne zaboravlja napomenuti da su ga nakon incidenta posjetila i dva člana uprave Čitaonice, dr Tacconi i dr Manger, da mu zahvale na držanju, a isto to učinio je i načelnik Bajamonti.

Iz izvještaja kotarskog poglavara, koji obiluje izljevima samohvalisanja, dalo bi se možda zaključiti, da je čitava ta zbrka pred zgradom Čitaonice bila beznačajna, upravo kao da se radilo o nekakvoj naivnoj »... *simboličnoj manifestaciji* ...«. ⁵³ No o tom po tom.

Indikativno je, da se poglavari, u naporima da smiri gomilu, morao toj gomili obratiti na hrvatskom jeziku, ⁵⁴ pa već ta činjenica sama

⁵³ HAZd, n. mj. Izvještaj kotarskog poglavara Franza — Namjesništvu u Zadru, — Nr 22/ris. — Split, 8. II 1872.

⁵⁴ HAZd, — n. mj. »... *parlai come si deve, era una pacata del magistrato e sopra quelli di popolo tutto ben inteso in ilirico* ...«.

po sebi dovoljno govori o strukturi snaga na koje se Bajamonti pozivao dokazujući talijanstvo Dalmacije. Uostalom i sam Bajamonti, na već spomenutom *meetingu* primoran je izraziti žaljenje što svoje izlaganje ne može održati na hrvatskom jeziku, jer da nije dovoljno vješt, pa je taj zadatak, jer ga inače auditorij, sastavljen apsolutnom većinom od njegovih pristaša, inače ne bi uopće razumio, povjerio svom suradniku, Andriji Miloševiću.⁵⁵

Prikazujući, međutim, ovaj napad na Čitaonicu (6. II) kao beznačajni incident,⁵⁶ poglavar demantira samog sebe jer je, da bi suzbio bijes gomile, morao pozvati u pomoć vojsku, a to sigurno ne bi bio učinio da se radilo samo o bezazlenoj gužvi. Poglavara, uostalom, korigira komandir Žandarmerijske stanice u Splitu, koji je, navodeći broj od 2000 napadača, pobio njegov navod da se radilo o svega 500 osoba. U svom izvještaju komandir ističe da bi pred »... *razbojničkom* gomilom« (»... *wüsten-de* Volksmasse«) koja je sve više bijesnila, zahtijevajući puštanje na slobodu uhapšenika uz strahovitu »larmu« i prijetnje žandarmerijska patrola, ma koliko odlučna, bila preslaba da odoli masi od 2000 ljudi, koji su na Čitaonicu bacali kamenje i komade drva, pa je čak i žandarmerijski narednik Hassenteufel bio lakše ranjen u lijevu jagodicu. Bijes gomile kulminirao je kad je patrola vodila uhapšenike, pa je i pratnja bila napadnuta. Tek pojačana sa 12 vojnika, uspjela je uhapšenika povesti. Nekako oko 23 sata zavladalo je zatišje, ali su žandari ostali na poprištu sve do 4 sata izjutra.⁵⁷

Svoje viđenje ovog događaja opširno je iznio i splitski dopisnik zardarskog *Nadornog lista*.

U uvodu svog napisa dopisnik ističe da su autonomasi iskoristili smrt i pogreb dra Giovaniza kao povod za novu graju.

Ostavljajući po strani opis spektakularnog pogreba autonomaaškog prvaka, dopisnik, međutim, otkriva činjenicu, da je autonomaaš, svećenik Grubišić, iskoristio priliku, da u Stolnoj crkvi nad lijesom pokojnika, u svom govoru bijesno napadne sve protivnike općinske administracije, harangirajući prisutni puk protiv njih, i zazivajući pri tom sva moguća prokletstva neba. Grubišić je za takav izazov, sigurno dobio placet svoga biskupa, koji je — tvrdi dopisnik — uoči *meetinga* primio sućuračke kolone, te ih častio prošekom. A isto tako biskup nije poduzeo nikakav korak protiv župnika Lučca i njegova pomoćnika Pervana, kad su huškali varošane.

⁵⁵ HAZd, n. mj. »Protocollo...« — »... *Prendendo da quindi parola in lingua slava espone al popolo la propria displacenza di non essere in grado di dar corso sulla stessa lingua alla sua relazione onde di ogni più minuta cosa venisse adotta anche quella parte nel popolo che non conosce la lingua italiana...*«.

⁵⁶ *Narodni list*, Zadar, 21. II 1872. (Split, 14. II — Prigovarajuć; pristranom držanju poglavara Franza, koji »... fu testimonia delle gloriose gesta, a dei suoi divisamenti...«, splitski dopisnik nabroja nekoliko činjenica koje dokazuju njegov pristrani stav »... poiché il tribuno Duka nell'atto in cui suoi compagni gridano...«. »Petroliol petroliol! bruciamo li tutti! ucciderli! appender li alle lanterne...« ecc. ecc. dichiaro al signor cavaliere dalle simboliche manifestazioni, che la società operava vietava alla Čitaonica la danza...« pa zaključuje »... Di grazia a signor cavaliere, dalle simboliche manifestazioni le pericolose minacce, le agressioni sono per voi bagattella da saltarvi sopra a pie pari...«. *Narodni list*, Zadar, 24. II 1872.

⁵⁷ HAZd, n. mj. Izvještaj Žandarmerijske stanice u Splitu, Žandarmerijskoj komandi u Zadru, — No 51 — Split, 7. II 1872. — Potpisan Grillberger, m. p. Lieutennat.

Rondarima, koji su pratili pogrebnu povorku, podijeljeno je bilo po 50 novčića svakome, pa su oni u poznatim autonomaškim krčmama čitavo popodne bančili kao na najveći blagdan.

U »Gabinetto di Lettura« održavao se na dan smrti Giovanizzija ples, koji je imao potrajati do zore, ali na vijest o njegovoj smrti ples je negdje iza ponoći prekinut. Čitaonica je, međutim, svoj već najavljeni ples, odgodila za utorak. No umjesto očekivane zahvalnosti za taj gest uprave Čitaonice, općinski funkcioneri su iskoristili priliku da pokrenu harangu protiv Čitaonice. Tako se, neposredno po svršetku pogrebnih svečanosti, vidjelo autonomaške glavešine, među njima Savo Miloševića i Ribolija, među gomilom uličara, koju su sačinjavali većinom obrtnici, članovi novoosnovanog društva. Gradom se tako proniješe glasine, da su gospoda odlučila da neće dopustiti da se te večeri u Čitaonici pleše. Zbog toga se iste večeri ispred prozora Čitaonice počela okupljati svjetina.

Upozorena na prijeteće držanje gomile, politička se vlast ograničila samo na to da uputi dva žandarma, koji su bili nemoćni da spriječe njeno okupljanje. Nešto kasnije, načelnik je uputio svog pomoćnika Cvitića u upravu Čitaonice, da zatraži, a s obzirom na uzbuđenje puka, neka se ples odgori za sutra na večer, a on jamči za najsavršeniji red i mir u gradu. Analizirajući ovo, dopisnik zaključuje, da je Bajamonti time upravo otkrio, kako o njemu zapravo ovisi red i mir ili zbrka u gradu, već prema njegovoj volji.

Uprava Čitaonice, da bi skinula sa sebe svaku odgovornost za eventualni prigovor za provokaciju, odgodila je ples za sutra u večer.

Čim se saznalo da obrtnici i varošani prijete Čitaonici, brojni narodnjački pristaše iz okolice grada ponudili su svoju pomoć za obranu Čitaonice od napadača. Uprava je međutim zahvalila na ponudenoj pomoći, sve u želji da se izbjegnu neredi, i savjetovala im da ostanu u svojim domovima, što su ovi i poslušali. Jednako tako postupila je uprava Čitaonice i na dan *meetingu*, kad je veliki broj narodnjaka iz Kaštela, Lečevice i Poljica htio sići u grad. Kako je kotarski poglavar Franz zamolio neke članove uprave Čitaonice, da ne dopuste dolazak iz vana u grad, to je uprava Čitaonice obavijestila svoje, i zamolila ih da ne silaze u grad. Ovaj gest dobre volje, splitski dopisnik zadarskog *Il Dalmata* protumačio je kao tobože propao pokušaj Čitaonice da osigura pomoć iz vana.

Međutim, odluka Čitaonice da odgodi ples kao da nije utjecala na gomilu, jer se ova ne samo nije razilazila, nego se naprotiv stalno povećavala, prijeteći napadom i paležom. Tako su se čuli krikovi: »... *donesite petrolej*...«. Poglavar Franz je tek tada odlučio intervenirati, pa se sa žandarmima postavio pred vrata Čitaonice, kako bi spriječio prodor gomile. No ova je uporno nastavljala s pokušajima da proдре, pa je u tom rvanju žandarmerija uhapsila jednog napadača, nekog Duku, i provizorno ga smjestila u predvorje Čitaonice. No, umjesto da se orgijanjanje prekine, ono se nastavljalo još žešće, pa se kričalo »... *hoćemo van Duku*...«. Na poziv žandarmerije da se razidu, neko je iz gomile povikao »... *što natrag, idemo naprijed*...«. Na to su žandari zaprijetili vatrom, što je svjetinu primoralo da se počne povlačiti. No ubrzo je opet počela prijetiti, pa su neki oficiri, koji su se tu našli, savjetovali poglavaru Franzu da pozove vojsku, što je on prihvatio. No, do dolaska vojske prošlo je dobrih pola sata, a dotle je buka gomile sve

više jačala. Krikovi »... objesite ih o fenjere...«, »idimo po lovačke puške...«, »bacite ih kroz prozor«, te prijetnje članovima Čitaonice, prolamali su se kroz noć. Članovi uprave čitaonice, međutim, sačuvali su potpuni mir i prisebnost.

U međuvremenu, žandari su zaustavili nekog varošanina, koji je naoružan velikom drvenom toljagom, pokušao provaliti u Čitaonicu, pa su i njega strpali u predvorje zajedno s Dukom.

Kad se konačno pojavila vojska, Bajamonti, koji je bio stalno u središtu meteža, ocijenio je da je vrijeme da se povuče s poprišta, pa je krenuo svojoj kući, a gomila ga je slijedila. S prozora svoje kuće, obratio se govorom svjetini, moleći i zaklinjući je da se razide. U protivnom podnijet će ostavku na položaj načelnika, i nikakve molbe ne će ga odvratiti od te odluke. Svjetina je vikala, zahtijevajući »svoju zastavu«, upravo onu radničkog društva, a nakon toga se ponovno vratila pred Čitaonicu urlajući i zviždeći, sve tamo negdje do 22 sata.

Na proračunatu prijetnju Bajamontija ostavkom, dopisnik primjećuje, da se »... gospodin načelnik dobro čuvao da ostvari svoju prijetnju o ostavci, bez obzira što svjetina uopće nije reagirala na njegov apel...«.

Poglavar Franz, nastavlja dopisnik, nije se, međutim, osobito trudio da razjuri gomilu, pa se ova razišla tek kad se uvjerila da je Čitaonica zatvorena.

Što se tiče broja sudionika u neredima, splitski dopisnik navodi da ih nije bilo više od 300, a od toga broja više od polovine bilo je članova novog Bajamontijeva radničkog društva.⁵⁸

Vodstvo narodne stranke odlučno je reagiralo na pasivno držanje poglavara Franza, izražavajući duboko ogorčenje zbog njegove pristranosti. U posebnom napisu objavljenom u *Narodnom listu*, skreće se Namjesništvu pažnja, da je prva i najsvetija dužnost vlasti brinuti se svom energijom za zaštitu osobne slobode i sigurnosti, osobito u gradovima, pa smatrajući da je daljnje prisustvo poglavara Franza u Splitu apsolutno nepoželjno,⁵⁹ traži da se poduzmu odgovarajući koraci u tom pravcu.

Na ovo je reagirao namjesnik Rodić, pa kako to vidimo iz dopisa Ministra unutrašnjih poslova Lassera,⁶⁰ predložio je da se Franz premjesti iz Splita u Celje, a na njegovo mjesto postavi namjesnički savjetnik Francesco Vergerio.

Ministar unutrašnjih poslova suglasio se s ovim prijedlogom, ograđivši se, međutim, da to za sada, zbog nekih adiministrativno-financijskih razloga ne može provesti.

Odgovarajući na zahtjev Namjesništva, da se za neko vrijeme zabrani u Dalmaciji održavanje skupova, ministar je također istakao da ne može donijeti općenitu zabranu o tome, pa se odluka o zabrani skupova može donositi od slučaja do slučaja.

⁵⁸ *Il Nazionale*, — Zadar, 10. II 1872, (Split, 7. II).

⁵⁹ *Isto*, 21. II 1872, Split, 14. II 1872).

⁶⁰ HAZd, n. mj. Ministarstvo unutrašnjih poslova — Beč, (potpisan Lasser) — Namjesniku Rodiću u Zadru, — Nr. 828/M. I. 29. II 1872.

Sve u svemu, ovaj posljednji, najžešći val terorističkog nasilja protiv Čitaonice, kojim je autonomaška elita pokušavala zaustaviti vrijeme, a u predvečerje potpunog povlačenja s uzurpiranih pozicija u najvećem pokrajinskom centru Splitu, samo je još jedan dokaz, da se autonomaštvo kao preživjela kategorija, bez korijena u narodu zemlje, nalazilo pred svojom konačnim slomom. U svojoj bezprincipijelnoj političkoj mimikriji, provlačeći se kroz sve oblike političke spekulacije, od nebuloznog »slavo dalmatinstva«, preko oportunističkog »austro-konstitucionalizma« do nacionalističkog »iredentizma«, pokušavalo se autonomaštvo uzaludno održati.

*Julije Grabovac: THE ASSAULT OF BAJAMONTI'S AUTONOMISTS ON
PEOPLE'S SLAVIC READING CLUB IN SPLIT*

Summary

In the struggle for Croatizing the city and the municipality of Split, a very important role was played by »People's Slavic Reading Club«.

Founded in the autumn of 1862, the Club became the mobilizing centre for the supporters of nationalist ideas in opposition to the outdated autonomist regionalism.

The city and the municipality of Split were under absolute influence of the Autonomist-Italophile elite headed by mayor Antonio Bajamonti, a skilful, capable and suggestive administrator who had been ruling the municipality since 1860. With his refined demagogic manners and entrepreneurial modernization of the city he had fascinated the masses of the city folk and suburban peasants who followed him with boundless confidence. As the largest town of the Austrian province of Dalmatia, Split influenced the general political relations in the Province very strongly; therefore the Autonomist élite spared no efforts to keep the city in their hands. Aware of the role of the »People's Slavic Reading Club« and its rallying power, the Autonomist leaders applied constant pressure with the aim of neutralizing it, paralyzing its activities, and eliminatng the champions of nationalist ideas, the most progressive and the most militant leaders of the nationalist movement in Split. At first the pressure was in the form of verbal attacks in the press, but it soon became open physical terrorism. In June 1868 the Autonomist leaders organized demonstrations against the Reading Club and against the Nationalist which lasted full three weeks and were accompanied by threats of physical violence against the most prominent leaders of the Nationalist movement in Split. After the victory in the elections for the Provincial Diet, the Nationalist leaders decided in favour of a more intense struggle for Croatizing the municipality. In order to achieve this, it was first necessary to unmask the Autonomists as a reactionary political and ideological category whose policies were contrary to the vital interests of the people and the country. In the first place, it was essential to expose the vices of the Autonomist leader Ante Bajamonti and so to free the masses of his captivating influence. His irresponsible manipulation with the city revenue was used by Nationalist leaders as a means of exposing him before the masses. Forced to come out of his Cato-like aloofness,

Bajamonti organized a rally of his supporters on January 21, 1872 on which occasion he attempted to refute the findings of the special commission that had investigated his manipulation with the city funds. He was partly successful in this, but doubts remainet. Knowing the immediate source of danger, Bajamonti's supporters assaulted the Reading Club with greatest fury. As soon as their rally in the theatre was concluded, they vehemently assaulted the Reading Club with stones, wounding two Nationalists.

However, the most frenzied attack was made on February 6, 1872. The immediate cause was the death and funeral of Giovanizzi, an Autonomist leader. In the evening, a mob of Bajamonti's followers, several thousands of them, attacked the Reading Club with furious shouts and cries, threatening with arson and murder. The frenzied mob could not be controlled by the gendarmes who awere present or the city police, and peace was established only after the intervention of the army.

By its vehemence and its ultimate aim this was one of the most dangerous instances of oppression, but it was also the last unsuccessful attempt on the part of the Autonomists, remainder of the past to stop the victorious march of nationalism which would soon force Autonomism to its ultimate retreat.